

М. К. ПАРХОМЕЦЬ

доктор економічних наук,
професор,

Тернопільський національний економічний університет

Л. М. УНІЯТ

кандидат економічних наук,
доцент,

кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ У КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Пархоμεць, М. К. Економічна ефективність використання земельних угідь у конкурентному середовищі [Текст] / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 153-162. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Зростання ефективності використання земельних ресурсів обумовлено нагальною потребою забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції у ринковому середовищі, якісного харчування населення України та збільшення обсягу реалізації продукції на зовнішньому ринку.

Мета дослідження полягає у визначенні тенденцій та оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, обґрунтуванні напрямів поліпшення фінансових результатів та підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в умовах ринкового середовища.

У статті розглянуто стан використання земельних ресурсів у Тернопільській області. Встановлено, що агрохімічна бальна оцінка земель виявила рівень якості ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах за адміністративними районами Тернопільської області та тісно пов'язана із рівнем урожайності усіх сільськогосподарських культур. Визначено факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, які визначають ефективність функціонування аграрних підприємств.

Ключові слова: оцінка; економічна ефективність; земельні ресурси.

M. K. PARKHOMETS

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Ternopil National Economic University

L. M. UNİYAT

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Accounting and Economics and Law Support of Agribusiness
Ternopil National Economic University

ECONOMIC EFFICIENCY OF LAND USAGE IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

Abstract

Increase of the efficiency of land use due to the pressing need is stipulated by urgent need to ensure the competitive production of agricultural products in the market environment, the qualitative nutrition of population of Ukraine and the expense sales of products in foreign markets.

The purpose of the study is to identify trends and assess of the economic efficiency of land use in agricultural enterprises justification areas, to improve financial performance and competitiveness of agricultural production in a market environment.

The article examines the state of land resources in the Ternopil region. The agrochemical score evaluation of land has revealed the level of soil in agricultural enterprises by administrative districts of Ternopil region and is closely linked with the level of productivity of all crops. The factors of internal and external environment that determine the efficiency of agricultural enterprises are defined.

Keywords: *evaluation; economic efficiency; land resources.*

JEL classification: R14

Вступ

Ефективне використання земельних угідь є потужним чинником розвитку економіки усіх землекористувачів нашої країни. Подальше підвищення ефективності використання земельних ресурсів обумовлено нагальною потребою забезпечення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції у ринковому середовищі, якісного харчування населення України та збільшення обсягу реалізації продукції на зовнішньому ринку.

Вирішення цих стратегічно важливих економічних і соціальних завдань зобов'язує землекористувачів та державні структури спрямовувати свої зусилля і кошти на науково обґрунтований і цілеспрямований розвиток виробничих і економічних відносин, застосування інноваційних, ресурсощадних технологій виробництва і на цій основі підвищення ефективності аграрної економіки в усіх формах господарювання. Тому проблема ефективного використання земельних ресурсів та їх економічної оцінки, особливо у сільськогосподарських підприємствах набула надзвичайної актуальності.

Питання розвитку земельних відносин, стратегії і оцінки ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств досліджувалися багатьма науковцями, зокрема у працях А. Г. Андрійчука, В. Амбросова, М. Й. Маліка, П. Т. Саблука, А. М. Третяка, О. В. Ульяновченка, О. М. Шпичака та ін. [2; 3; 5; 6; 7; 9].

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2016 рік. Том 1. № 1.

Відзначаючи цінність одержаних результатів названих вчених, необхідно наголосити, що окремі регіональні аспекти цієї тематики потребують подальшого вивчення, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті

Мета нашого дослідження полягає у визначенні тенденцій та оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, обґрунтуванні напрямів поліпшення фінансових результатів та підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в умовах ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тернопільська область мала у 2014 р. 1046,2 тис. га сільськогосподарських угідь, розораність земельних угідь становила 81,8 %. В обробітку всіма категоріями господарств використовувалось 965,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 509,6 тис. га перебувало у сільськогосподарських підприємствах і 456,2 тис. га – у господарствах населення (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка виробництва валової продукції за категоріями господарств Тернопільської області (у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Роки					
	1990	2000	2010	2012	2013	2014
	Усі категорії господарств					
Площа с.-г. угідь, тис. га	1061,4	1047,1	958,8	964,6	962,6	965,8
Валова продукція – всього, млн грн	9531,4	5273,1	5825,6	7949,3	8051,4	9169,4
у т.ч.: – рослинництва	5107,9	3258,0	3875,1	5880,0	5792,0	6847,4
- тваринництва	4423,5	2015,1	1950,5	2069,3	2259,4	2322,0
Вироблено продукції:						
- на 1 особу, грн	8124	4572	5362	7368	7488	8557
- на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	898,0	503,6	604,1	824,1	834,5	947,4
	Сільськогосподарські підприємства					
Площа с.-г. угідь, тис. га	701,3	672,6	469,1	480,9	490,5	509,6
Валова продукція – всього, млн грн	6040,7	1416,6	2381,8	3715,4	3781,8	4814,6
у т.ч.: – рослинництва	3942,4	1184,6	2067,0	3300,1	3253,3	4192,6
- тваринництва	2098,3	232,0	314,8	415,3	528,5	622,0
Вироблено валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	861,4	210,6	507,7	772,6	771,0	944,8
	Господарства населення					
Площа с.-г. угідь, тис. га	360,1	374,5	489,7	483,7	472,1	456,2
Валова продукція – всього, млн грн	3490,7	3856,5	3443,8	4233,9	4269,6	4354,8
у т.ч.: – рослинництва	1165,5	2073,4	1808,1	2579,9	2538,7	2654,8
- тваринництва	2325,2	1783,1	1635,7	1654,0	1730,9	1700,0
Вироблено валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	969,4	1029,8	703,2	875,3	904,4	954,6

Варто зазначити, що у 1990 р. зібрана площа основних сільськогосподарських культур – 709,1 тис. га, перебувала у користуванні сільськогосподарських підприємств (колгоспи і радгоспи) і 87,6 тис. га зібраної площі (11,0 %) використовували господарства населення.

У процесі земельної реформи господарства населення стали використовувати, як видно з таблиці, 456,2 тис. га сільськогосподарських угідь або 47,2 % від наявних. У цій формі господарювання виявлена чітка тенденція щодо збільшення виробництва валової продукції, особливо рослинництва. Так, наприклад, упродовж 1990-2014рр. господарства населення збільшили обсяг виробництва валової продукції із 3490,7 млн грн до 4354,8 млн грн або на 25,8 %. Там вартість валової продукції рослинництва за аналізований період збільшилась у 2,3 рази, а вартість продукції тваринництва зменшилась на 26,9 %.

У сільськогосподарських підприємствах області виявлена чітка тенденція до суттєвого зменшення виробництва всієї валової продукції, особливо тваринництва.

Варто зазначити, що ефективніше використовуються земельні ресурси у великих сільськогосподарських підприємствах, які спроможні запроваджувати інноваційні й ресурсощадні технології, наукову організацію праці, раціональніше використовувати матеріально-технічні, трудові та інші ресурси і на цій основі поліпшувати свої фінансові результати.

Практика показала, що роздержавлення землі, видача державних актів на право власності на землю і майнових сертифікатів з подальшою концентрацією виробництва у сільськогосподарських і фермерських господарствах шляхом оренди земельних часток (паїв) супроводжується виробництвом переважно рослинницької продукції (зернові, технічні культури), а тваринництво майже повністю знищено. Усе це призвело до зниження прибутковості підприємств та зменшення орендних виплат селянам. У цій ситуації більшість підприємств зазнають впливу нестабільності землекористування, яке обумовлене порушенням умов договорів орендарями та бажанням землевласників укласти вигідні договори з іншими землекористувачами.

Відомо, що економічну ефективність використання земельних ресурсів проводять за системою натуральних і вартісних показників.

Натуральні показники характеризують: урожайність окремих сільськогосподарських культур; обсяг виробництва окремих видів продукції тваринництва на 100 га (1 га) відповідних земельних угідь. Так продукцію м'ясо-молочного скотарства і вівчарства розраховують на 100 га сільськогосподарських угідь, свинарства – на 100 га ріллі, птахівництва – на 100 га площі посіву зернових культур. Ці показники важливі, однак за допомогою них неможливо визначити окупність витрат, пов'язаних із виробництвом і збутом продукції.

Вартісні показники дають змогу визначити: рівень виробництва валової продукції у зіставних цінах; суму чистого доходу і прибутку на 100 га відповідних земельних угідь; коефіцієнт землевіддачі (відношення вартості валової продукції сільського господарства до витрат на її виробництво).

До головних показників, які характеризують економічну ефективність використання земельних ресурсів у підприємствах, районі, області, країні, належать чистий дохід і прибуток на 100 га (1 га) сільськогосподарських угідь.

Формування усіх показників економічної ефективності використання земельних ресурсів відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Динаміку економічної ефективності використання земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області висвітлено у таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Показники	Роки					2014 в % до 2010р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Розмір підприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1712	1718	1839	1781	1762	102,9
- за кількістю працівників, осіб	37	38	42	41	41	110,8
- за обсягом інвестованих коштів у виробництво, тис. грн	7556,1	9938,5	13086,9	12733,6	17667,2	233,8
Валова продукція у постійних цінах 2010р., тис. грн:						
- на 100 га с/г-х угідь	507,7	688,1	772,6	771,0	944,8	186,1
- на середньорічного працівника	149,1	209,0	233,7	237,1	278,9	187,1
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн:						
- на підприємство	8773,1	12669,8	15085,6	13768,1	21398,4	243,9
- на середньорічного працівника	235,8	332,1	361,5	338,9	530,1	224,8
- на 100 га с.-г. угідь	512,4	737,5	820,1	773,2	1214,3	237,0
Частка доходу (у %) від:						
- рослинництва	88,9	91,7	88,2	84,0	85,4	-3,5
- тваринництва	11,1	8,3	11,8	16,0	14,6	+3,5
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	322,5	734,8	507,6	279,3	1026,2	318,2
- на 100 га с/г угідь	69,8	159,0	108,6	58,1	211,8	303,4
- на середньорічного працівника	32,7	69,3	47,9	25,5	92,5	282,9
Рентабельність усього, %	16,1	27,5	15,3	8,1	21,1	+5,0
у т.ч.: рослинництва, %	18,1	30,9	16,4	8,3	23,4	+5,3

Як видно з таблиці, у сільськогосподарських підприємствах за останні п'ять років (2010 – 2014 рр.) виявлено чітку тенденцію до суттєвого збільшення обсягу вкладення коштів у виробництво і продаж продукції. Так, наприклад, обсяг інвестованих коштів у виробництво збільшився із 7556,1 тис. грн у 2010р. до 17667,2 тис. грн у 2014 р., або в 2,3 раза. Усе це обумовило збільшення обсягів виробництва валової продукції та чистого доходу від реалізації продукції.

Сума прибутку, як видно з таблиці 2, за аналізований період мала значну диференціацію. Так обсяг прибутку за 2010 – 2011 рр. збільшився як на одне підприємство (734,8 тис. грн), так і на 100 га сільськогосподарських угідь (159,0 тис. грн) та – середньорічного працівника (69,3 тис. грн). У 2012 – 2013 рр. рівень

вищеназваних показників значно зменшився, а у 2014 р. – знову збільшився. Такі зміни відбулись під дією системи внутрішніх і зовнішніх чинників.

Серед внутрішніх чинників позитивний вплив на ефективність виробництва здійснили: підвищення урожайності всіх сільськогосподарських культур, збільшення у 2011р. і 2014 р. обсягів продажу продукції, зменшення собівартості одиниці продукції та низка інших, а зовнішніх – сприятливі природно-кліматичні умови, державна підтримка і сприяння виробникам тощо.

Важливим чинником урожайності усіх сільськогосподарських культур є природна родючість ґрунтів із урахуванням їх еколого-агрохімічної оцінки [2, с. 76-79]. Це положення підтверджується групуванням районів за агрохімічною оцінкою ґрунтів у Тернопільській області (табл. 3). Як видно з таблиці, підвищення їх агрохімічної оцінки тісно пов'язано із поліпшенням економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Так у підприємствах третьої групи із найвищою агрохімічною оцінкою ґрунтів (44,5 балів) було вкладено у виробництво із розрахунку на підприємство 14,3 грн інвестицій, що дало змогу отримати порівняно найбільше валової продукції і чистого доходу як на підприємство, так і на 100 га сільськогосподарських угідь.

Слід зауважити, що поряд із підвищенням обсягу валової продукції та чистого доходу в розрахунку на підприємство, 100 га сільгоспугідь, у третій групі підприємств зменшився рівень їх прибутковості.

Дослідження показали, що поряд із позитивним впливом якості ґрунтів на розвиток економіки у третій групі господарств виявлено негативний вплив інших чинників на ефективність функціонування їх галузей. Зокрема, у підприємствах другої і особливо третьої групи суттєво збільшено чисельність працюючих при майже однакових розмірах сільськогосподарських угідь та нераціональне використання наявних ресурсів. Саме ці чинники, як видно з таблиці 3, обумовили зменшення маси прибутку в розрахунку: на одно підприємство; на 100 га сільськогосподарських угідь; на одного працівника, зайнятого у аграрному виробництві.

Важливим фактором економічної ефективності, як показали дослідження, є інтенсифікація виробництва, тобто збільшення рівня виробничих витрат на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 4). Збільшення витрат з розрахунку на 1 га сільгоспугідь сприяє зміцненню матеріально-технічної бази підприємства, розвитку інноваційних, ресурсощадних технологій і на цій основі поліпшення фінансових результатів.

Необхідно зазначити, що поряд зі збільшенням рівня витрат на виробництво і збут продукції, дуже важливо їх раціонально використовувати за першочерговими, стратегічними напрямками розвитку агропромислового бізнесу. Це положення підтверджується групуванням районів за рівнем витрат на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 4).

Як видно з таблиці, кращих результатів досягають у тих підприємствах, де раціональніше використовують матеріально-технічні, трудові та інші ресурси. Так, наприклад, у третій групі з найвищим рівнем інтенсифікації (13,1 тис. грн / га с.-г. угідь) підприємства порівняно найбільше виробили валової продукції, отримали чистого доходу і прибутку як з розрахунку на підприємство, так і одиницю земельних угідь та середньорічного працюючого.

Таблиця 3. Вплив агрохімічної оцінки ґрунтів на економічну ефективність аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (2010-2014 рр.)

Показники	Групи районів за агрохімічною оцінкою ґрунтів, балів					Всього по групах
	I - група до 35		II - 36-40	III - 41 і більше		
	Усього	у т. ч. Зборівський район		Усього	у т. ч. Гусятинський район	
Кількість районороків, один.	35	1	20	30	1	85
Середня агрохімічна оцінка ґрунтів, балів	31,4	34,0	38,2	44,5	44,0	39
Середній розмір агропідприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1789	1900	1665	1867	2517	1787
- за кількістю працівників, осіб	27	28	35	50	85	40
- за обсягом інвестованих коштів у виробництво, тис. грн.	10295,3	11762,2	10605,0	14304,1	29062,5	12458,0
Валова продукція, тис. грн:						
- на підприємство	13062	14110	14210	14722	15648	13719
- на 100 га с/г угідь	730,1	747,9	853,5	788,5	621,7	768,2
- на одного працівника	483,7	503,9	406,1	294,4	184,1	343,0
Чистий дохід від продажу продукції, тис. грн:						
- на підприємство	11700,9	14155,6	13802,5	16490,9	32383,3	14656,5
- на 100 га с.-г. угідь	676,6	745,1	829,0	883,4	1286,8	820,0
на середньорічного працівника	461,8	498,6	393,8	329,3	371,9	363,4
Частка доходу (в %) від:						
- рослинництва	93,0	90,1	85,7	84,9	95,6	86,8
- тваринництва	7,0	9,9	14,3	15,1	4,4	13,2
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	1405,5	2394,4	3197,5	2186,8	3320,8	2198,5
- на 100 га с/г угідь	81,3	126,0	192,0	117,1	132,0	123,0
- на одного працівника	55,5	84,3	91,4	43,7	39,3	54,5
Рентабельність – усього, %	13,7	20,4	30,2	15,3	11,4	17,6
у т.ч.: рослинництва, %	14,9	22,9	35,7	16,4	11,4	19,4

Дослідженнями виявлено ще один вагомий чинник, який здійснює потужний вплив на економічну ефективність функціонування підприємств – це їх галузева структура. Найбільшу прибутковість за аналізований період у підприємствах

забезпечили галузі рослинництва, зокрема – зернового і зернобобового напрямку. Це підтверджується, як видно з таблиці 4, досвідом роботи сільськогосподарських підприємств Шумського району. Там у 2014 р. було отримано чистого доходу: від зернових і зернобобових культур 326,1 млн грн або 65,6 %; від технічних – 56,7 млн грн. Серед зернових найбільше чистого доходу (269,3 млн грн) і прибутку (90,6 млн грн) забезпечили кукурудза на зерно і відповідно пшениця (44,6 млн грн й 6,3 млн грн).

Найбільше чистого доходу і прибутку серед технічних культур отримали від реалізації цукрових буряків (98,5 млн грн і 11,6 млн грн) та ріпаку (17,0 млн грн і 6,6 млн грн).

Таблиця 4. Економічна ефективність використання земельних ресурсів залежно від рівня витрат у підприємствах Тернопільської області за 2012-2014 рр.

Показники	Групи районів за витратами на 1 га с.-г. угідь, тис. грн					Всього по групах
	I. до 6,0	II. 6,1-10,0		III. 10,1 і більше		
		Усього	у т. ч. Підволочиський р-н (2014р.)	Усього	у т. ч. Шумський р-н (2014р.)	
Кількість районороків, один.	12	30	1	8	1	50
Витрати на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	5,3	8,0	9,7	13,1	18,5	8,3
Середній розмір агропідприємства:						
- за площею с.-г. угідь, га	1632	1737	1989	2010	1608	1755
- за кількістю працівників, осіб	32	39	57	62	35	41
Валова продукція на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	6,9	9,2	11,4	9,6	16,0	8,6
Чистий дохід, тис. грн:						
- на підприємство	10,1	16,2	22,3	29,9	41,6	16,9
- на 100 га с.-г. угідь	617,5	1624,0	11211,6	1488,0	2584,5	962,4
на середньорічного працівника	312,3	418,2	392,4	481,5	1176,4	412,2
Частка доходу (в %) від:						
- рослинництва	85,5	87,9	91,2	81,4	99,6	85,6
- тваринництва	14,5	12,1	8,8	18,6	0,4	14,4
Прибуток (збиток), тис. грн:						
- на підприємство	1499,5	2420,7	3089,5	3623,6	11883,3	2376,7
- на 100 га с/г угідь	91,9	139,4	155,3	180,3	738,9	135,4
- на одного працівника	46,4	62,3	54,4	58,3	336,3	58,0
Рентабельність – усього, %	17,5	17,5	16,1	13,8	40,0	16,4
У т.ч.: рослинництва, %	20,9	17,1	18,3	13,6	40,4	16,7

Там рентабельність зернових і зернобобових культур становила 42,5 % у т.ч. кукурудзи на зерно – 50,7 %, цукрових буряків – 69,0 % та ріпаку 62,8 %.

Аналіз показав, що обсяг чистого доходу обумовлений в основному двома чинниками – кількістю реалізованої продукції та її якістю, що здійснює вплив на рівень цін.

Водночас обсяг прибутку, крім вище названих факторів чистого доходу, формується під впливом виробничої і повної собівартості реалізованої продукції. Усе це обумовлює виробників раціонально використовувати наявні ресурси, здійснювати жорсткий управлінський контроль за витратами, відшукувати резерви щодо їх зменшення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Встановлено, що агрохімічна бальна оцінка земель виявила рівень якості ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах за адміністративними районами Тернопільської області. Вона тісно пов'язана із рівнем урожайності усіх сільськогосподарських культур, а тому має використовуватись при плануванні розвитку економіки землеробства в області.

Підвищення економічної ефективності функціонування аграрних підприємств тісно пов'язано з ефективним використанням земельних ресурсів та залежить від впливу на неї факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Такими факторами є поліпшення родючості ґрунтів; посилення концентрації та інтенсифікації виробництва, виробничо-галузева структура виробництва, державне регулювання останнього й реалізації продукції та підтримка виробників.

Список літератури

1. Амбросов, В. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В. Я. Амбросов, В. М. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 15-22.
2. Броцак, І. С. Моніторинг ґрунтів, шляхи покращення родючості та екологічної безпеки земель Тернопільської області: монографія / І. С. Броцак, Р. Б. Гевко, С. С. Никеруй та ін. Тернопіль: Видавн.-поліграф. центр «Економічна думка», 2013.- 160 с.
3. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / О. М. Шпичак, Ю. П. Воскобойнік, О. Г. Шпикуляк та ін.; За ред. Ю. П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 440 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010-2014 роки : статистичний бюлетень. Тернопіль – 2010-2014 рр.
5. Пархоμεць, М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: монографія / М. К. Пархоμεць, В. В. Гудак. –Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 256 с.
6. Пархоμεць, М. К. Аналіз дохідності основних галузей аграрних підприємств та напрямки її підвищення у західних областях України / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 11. – С. 246-258.
7. Фінанси агропромислового виробництва: навчальний посібник / За ред. М. К. Пархомя. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 404 с.
8. Сільське господарство Тернопільської області за 2010-2014 роки: статистичний збірник. – Тернопіль, 2010-2015.

-
9. Яців, І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія / І. Б. Яців. – Львів: Український бестселер, 2013. – 427 с.

References

1. Ambrosov, V. & Onyehina, V. M. (2009). Zabezpechennya derzhavnoyi pidtrymky sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva v umovakh chlenstva Ukrayiny u SOT. *Ekonomika APK*, 2, 15-22. (in Ukrainian)
2. Broshchak, I. S., Hevko, R. B., Nykeruy, S. S. (2013). *Monitorynh hruntiv, shlyakhy pokrashchennya rodyuchosti ta ekolohichnoyi bezpeky zemel' Ternopil's'koyi oblasti*. Ternopil': Vydavn.-polihraf. tsentr «Ekonomichna dumka». (in Ukrainian)
3. Shpychak, O. M., Voskoboynik, Yu. P., Shpykulyak, O. H. (2013). *Vytraty ta efektyvnist' vyrobnytstva produktsiyi v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh (monitorynh)*. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
4. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsiyi sil's'koho hospodarstva v sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh za 2010-2014 roky. (2015). *Statystychnyy byuleten'*. Ternopil. (in Ukrainian)
5. Parkhomets', M. K., Hudak, V. V. (2014). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zabezpechennya dokhidnosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, praktyka*. Ternopil': TNEU. (in Ukrainian)
6. Parkhomets, M. K., Uniyat, L. M. (2015). Analiz dokhidnosti osnovnykh haluzey ahrarykh pidpryyemstv ta napryamky yiyi pidvyshchennya u zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny. *Naukovo-informatsynyy visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni korolya Danyla Halyts'koho*, 11, 246-258. (in Ukrainian)
7. Parkhomets, M. K. (2015). *Finansy ahropromyslovoho vyrobnytstva*. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
8. *Sil's'ke hospodarstvo Ternopil's'koyi oblasti za 2010-2014 roky*. (2015). *Statystychnyy zbirnyk*. Ternopil'. (in Ukrainian)
9. Yatsiv, I. B. (2013). *Konkurentospromozhnist' sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv*. L'viv: Ukrayins'kyy best-seler. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 21.03.2016 р.